

GÖZPINAR'DA KÜLTÜR DEĞİŞMELERİ

Asistan Ahmet GENÇLER

Diyarbakır Tıp Fakültesi Toplum Hekimliği ve
Koruyucu Hekimlik Kürsüsü

Son yüzyıllar içinde fizik ve biyoloji bilimleri büyük ilerleme göstermiş bulunuyor. Bundan yararlanan bazı toplumların teknolojisi de büyük ölçüde gelişmiştir. Böylece doğanın daha iyi kontrol edilebilmesi sağlanmış ve bu toplumlarda yaşayan insanların davranışları, yaşama tarzları ve dünya görüşleri de değişmeye uğramıştır. Yine teknik gelişmenin sonucu, ulaşım ve haberleşme olanakları nitelik ve nicelik bakımından inkişaf etmiştir. Bu durum insan topluluklarının arasındaki mesafeyi çok kısaltmıştır; dolayısıyla yeni kültür elemanları, yeni dünya görüşü ve yaşantısı süratle yayılmaya başlamıştır. Değişik tip ve yapıdaki kültürler bu etkinin altında kendilerine özgü ve farklı biçimde değişmeye başlamışlardır.

Bu oluşum içinde memleketimizin geleneksel yaşama tarzının, diğer deyimle geleneksel kültürünün modern hayatın etkisinde kalarak değişmeye başladığı malumdur. Ancak geleneksel kültürümüzü temsil eden köylerimizde, bu değişimin, her yerde biçim ve derece bakımından aynı olduğu iddia edilemez. Köylerimizde yaşamakta olan geleneksel kültürümüzün hangi elemanları daha çok etkilenmekte ve hangileri hayatiyetini koruyabilmektedir?. Bu değişim sürecinde gerek şehir hayatı ve gerekse köy hayatı içinde ne gibi sorunlar doğmaktadır? Değişmeyi tayin eden veya sınırlayan faktörler nelerdir? ve bunların etkilemiş şekli nasıl olmaktadır? Yakın ve uzak gelecekte geleneksel kültürümüzde ve topyekün cemiyetimizde ne gibi gelişmeler beklenebilir? Bu soruların bilimsel çalışmalarla cevaplandırılması ve çeşitli uygulamalarda bu gerçeklerin göz önünde bulundurulması memleketimiz için büyük önem taşımaktadır.

Araştırmanın çerçevesinin tesbiti, ilgili tablo ve cetvellerin hazırlanmasından sonra hane anketleri düzenlendi. Üç ay evvelinden köy ile temas kurarak uygulamada ilk adımı attık. Uygulayacağım yönteme hazırlık üzere ve hane anketlerinin kontrolü için aynı bölgedeki "VENK" köyüne gittim. Bu ön deneme alışkanlık kazanmam ve anketlerdeki bazı eksiklik ve hataları tesbit etmem bakımlarından yararlı olmuştur. Halkın konuştuğu "Zaza" dilini biraz anlamama rağmen yanımda devamlı tercüman buldurdum. Tercüman ve rehberlerden 15-20 yaşları arasında olanların yaşlılara nazaran daha açık kalplilikle hadiseleri aktardıkları dikkatimi çekti. Alan yöntemi gereği olarak direkt ve endirekt gözlemlerden elde ettiğim bilgileri akşamları yaptığımız sohbetlerden kontrol etmeye çalıştım. Bir aylık süre sonunda köyden ayrıldım.

II- Köy ve Çevresi

a. Coğrafya:

Fırat nehri Güney-doğu torosları adeta keserek aşağı iner ve batıya yönelir. Kuzeyde sıra dağlar ve güneyde Fırat nehri arasında kapalı bir bölge vardır. Buraya GERGER denir. Dağlardan inen bir kaç tane vadi bölgeyi kısımlara ayırarak Fırat'a uzanır. Bunlardan en önemlileri Gerger ve Gözerek dereleridir.

Gözpınar köyü, Gözerek deresi vadisinin batı yamacında bir tepede kurulmuştur. Köyün güney ve batısına düşen yamaçlarda pınarlar çoktur. Kuzeydeki sıra dağların bazı kısımları çıplak ve yalçın kayalıktır.

Güney-doğu Anadolunun iklim özellikleri hakimdir; ancak bölgenin engebeli ve dağlık olması sebebiyle biraz farklılık gösterir. Yaz mevsimi çok kurak geçer. Kış, Kasım ayında başlayarak, bol kar yağışlıdır. Karın yüksekliği üç metreyi bulduğu olur.

Gözpınar köyü ilçe merkezi Alduş köyünün doğusuna düşer. Üç saat yürüyerek veya katırla gidilir. Komşu köylere patikalar vardır. Araştırmanın yapıldığı zaman (Ağustos 1969) ilçe merkezinden doğuya uzanan ve Gözpınardan geçeceği söylenen bir toprak şosenin yapılmakta olduğunu gördüm. Bu yol açılırsa Gözpınar köyüne ilk defa tekerlekli ve motorlu nakil vasıtaları girmiş olacaktır. Hemen hemen her evde bir merkep bulunur. Köyde 1 katır ve 1 tay vardır.

Gözpınar'lılar dışarıya çoğunlukla güney yolu ile çıkar ve Siverek, Urfa ve diğer merkezlere giderler. Bu yolun en zor kısmı Fırat'ın sallarla geçilmesidir. Siverek tarafında akraba köylerinin bulunması, bu yöre ile eskidenberi sosyal, ekonomik ve politik ilişkilerinin mevcudiyeti bu tarafı tercih etmelerine yol açmaktadır. (bak: kroki 1-2)

b. Tarihçesi

Gözpınar köyü Zaza dilini konuşur. Bir çok müellifler Zaza'ları Kürtçe konuşan halkın içinde göstermektedir¹ Zaza'ların Bohtan'lı bir kabile olduğu, Azerbeycana ve oradan güney ve batıya yayıldıkları da söylenmektedir.² Gerger halkı Zaza'ların daha çok Tunceli vilayetinde yaşadıklarını, Fırat'ın vadisini takibederek Siverek ve Gerger bölgesine kadar yayıldıklarını ifade etmektedirler. Eskiden, burada Türk ve Ermeni asıllı köylerin bulunduğu ve 200-300 sene önceki Tunceli'den ve Siverekten Zaza dilini konuşan aşiretlerin cebren Gerger bölgesine yayıldıkları ileri sürülmektedir.

Gözpınar'ın asıl adı "Kasrik"tir. "Kasr" kelimesi Arap dilinde "Küçük saray, köşk" anlamına gelir. "Kasr" kelimesinin Arapçadan alınarak sonuna "ik" takısı ilâvesiyle, "Kasrik" isminin oluşması pek muhtemeldir. Köyün kurulduğu kayalık tepenin üzerinde muntazam horasan kalıntıları eskiden tepede büyük bir binanın mevcudiyetini desteklemektedir.

Gözpınar'lılar soy, sop ve aşiretlerinin tarihçelerini 8-9 kuşağın gerilerine kadar götürebilmektedirler. Hamit Bayhan ve diğer ileri gelenlere göre "Mırhan"lar Kafkasya'daki "Gök" kabilesinden ayrılarak Siverek civarına (katina ve Çigan köyleri) yerleştiler. Bunlar 7 kardeştir. Aşiret halkı ile bir müddet orada yaşadılar. 250-300 sene önce Çigan'da oturan Ahmet (halk sadece "Çigan" demektedir) Bulunduğu yerden kendisine tabi gurubla ayrılmış Gerger bölgesine gelmiştir. Bugünkü Gözpınar, Büzme ve Herzama köylerine cebren yerleşmiştir. Aşiret reisi Ahmet Gözpınar'da oturmuştur. Köy muhtarı ve aşiretin bu günkü reisi sayılan Hamit Bayhan'ın babası Hacı Bayhan, aşiretin son sözü geçen başıydı. Fransızlar Urfa'ya geldiğinde 80

1 Ziya Gökalp, Kemal Badilli, Musa Anter ve Hakan Arfa Zaza dilini Kürtçe'nin bir lehçesi olarak kabul ederler. Şerhname'ye göre ise Kurmanç dili asıl Kürtçedir, diğerleri ayrı dillerdir.

2 İslâm Ansiklopedisi, Kürtler maddesi.

silahlı adamıyla savaşa katıldı. Şeyh Sait isyanında hükümet askerlerine yardıma koştu. Aşiret reislerinin sürgün edilmesinden sonra eski şerefi kalmadı.

c. Nüfus:

Gözpınar köyünde 49 kadın, 61 erkek olmak üzere 110 kişi yaşamaktadır. Son onbeş yılda köyden 12 hane ayrılmıştır. Bunların nüfusunu katı olarak tesbit etmek mümkün değildir. Köydeki hanelerin nüfus ortalamasına göre 67 kişinin ayrıldığını, az bir hata ile söyleyebiliriz. Köyde son onbeş yıl içinde 26 kişi ölmüştür.

Köyde 15 yaşına kadar 61 kişi vardır; son 15 yılda doğarak ölenlerin sayısı 21 dir. Ayrılanlar hariç tutulursa, son 15 yılda en az 82 kişinin doğduğu anlaşılmaktadır. Toplam 26 ölüme karşılık 82 doğum olması köyün çoğaldığını göstermektedir. Ancak 12 hanenin köyü terketmesi⁴ nüfusun artmasını önlemiş ve hatta gerilemesine yol açmıştır.

III- Maddi Hayat

a. Toprak:

Gözpınar köyünde kuru tarım yapılan tarla 2000 dönüm civarındadır. Köyün arazisi tapusuzdur. Kuru tarım yapılabilen bütün araziye Gözpınar'lılar ortak olarak sahiptirler.⁵ Bu ortaklıkta bazı kaideler söz konusudur. Köye ilk yerleşen "Bayhan'lar", Bahçe'ler", ve Memiş'ler" (Mirhan aşireti mensupları) ortaklığın içindedir. Başka kökenden olup son 30 yıl içinde köye yerleşen "Avşin'ler" ve "Akatekin'ler" ise bunun dışında kalmaktadır. Bunlar arazinin büyük kısmı boş kalmasına rağmen sürüp ekemezler. Araziye ortak olanlar istedikleri yeri sürüp ekerler ve köyü terkedelerse araziden hiç bir hak iddia edemezler. Arazinin bir parçasına kimse sahip çıkamaz, satamaz veya başkalarına kiraya veremez.

⁴ Adana'ya 6, Siverek'e 3, Çermik'e 2 ve Gerger ilçe merkezine 1 hane göç etmiştir.

⁵ Ortak araziye (Common fields), köy topluluklarında yalın zamanlara kadar rastlandığı ileri sürülmektedir. Avrupa'da "tek tarla" ve "üç tarla" sistemleri; Çin ve Hindistan'da köy veya klanların mülkiyetinde olan tarlalar gibi.. (Encyclopaedia of the social sciences, Volume: 15, Sayfa: 253.

Kuru tarım yapılan ortak araziden başka, pınar ağzlarında, küçük parçacıklar halinde bahçecikler vardır. Bunlar şahısların mülkiyetindedir⁶ Satılabilir ve babadan oğula itikal eder. Bunların toplamı 24 dönüm kadardır. Son 15 yıl içinde Bayhan'lar kendilerine ait sulu bahçelerden bir kısmını satmışlardır.

b. Geçim tarzı:

Tahıl ürünleri sırayla buğday, mısır ve arpadır. Buğday ve arpa kıraç, mısır sulu bahçeciklerde yetiştirilir. Eskiden 400-500 dönüm arazi ekilebiliyordu; Bugün 200 dönüm kadar işleyebiliyorlar. Hali hazırda her haneye bir öküz düşmemektedir. Kara saban sayısı hane sayısından azdır. İki hane bir araya gelerek bir çift yapar ve sıra ile bir miktar arazi sürüp ekerler. Köyde buğday üretimi 15 sene önce 1000 tenekeye yaklaşıyordu. Bugün 250 teneke civarındadır. Mısır ve arpa üretiminde de % 50 azalma vardır.

İlçe kurulmadan evvel öküz ve inek sayısı 40 civarındaydı. Keçi ve koyun sayısı 300 ün üstündeydi. Bugün öküz ve inek sayısı aşağı yukarı aynıdır. Fakat Küçük baş hayvan sayısı 120 civarına düşmüştür.

Pınar başlarındaki küçük bahçelerde çeşitli meyvalar vardır. Bunları kurutarak Siverek tarafında sattıklarını söylüyorlar. Etraf köylüler geçici olarak Adana ve İstanbul gibi yerlere çalışmaya gittikleri halde Gözpınarlılar son senelerde fakir düşmelerine rağmen gitmezler. Bu konuda Ömer Avşin "Herkes senede iki üç ay çalışmaya gitse hiç kimse fakir olmaz, ama gitmezler" demektedir.

Gözpınarlılar alış - verişlerini daha çok köye gelen gezici satıcılarla (çerçi) yapar. Çerçilere maza, pamuk (çok az yetiştirilir), yağ, yumurta, yün-kıl ve deri verirler; karşılık olarak bakkaliye, aktariye ve tüccariye eşyaları alırlar. Alış verişte paradan çok mal mübadelesi hakimdir. İlçe merkezine mal götürüp satmazlar. Kuşaca özetlenecek olursa, ilçe merkezinin kurulmasından sonra Gözpınar'ın ekonomik durumu gittikçe kötüleşmiştir.

⁶ 13-14 asırlarda Büyük Selçuk Devleti ve Osmanlı'ların uyguladığı toprak intemine göre arazi devletindi. Köylüler kiracı veya yarıcı olarak kabul edilmekteydi. Köylü toprağı imar ederse (ev, bağ ve bahçe yaparsa), Mülkiyeti devletten kendisine geçiyordu. Buna uygun olarak Gözpınar'da imar edilen toprağın cetağ mülkiyetten çıkıp köşelerin malı haline gelmesi muhtemeldir.

c. Beslenme:

Tahıl , halkın beslenmesinde temel gıdadır. Ençok buğday yenir. Sonra mısır ve arpa gelir. Her hane ekmeğini buğday-mısır veya buğday-arpa karışımı undan yapar. Yufka ekmeği yapılır. Bulgur (dövme) beslenmelerinde önemli yer tutar. Et çok az yenir. Birkaç hane bir veya iki keçi keserek kışlık kavurma yapar. 10-15 sene önceleri her hanenin kışlık kavurması olduğunu söylemektedirler. Beslenmede sebzelerin yeri pek azdır; biber, patlıcan ve domatesten başka sebze yetiştirmezler. Her hanenin yemek çeşitleri ve beslenmesi hemen hemen aynıdır. Köyün tipik birkaç tane yemeği vardır. Her öğün bu yemeklere rastlamak mümkündür. Bunlar ekşi, bulamaç, ayran çorbası ve mihlama'dır. Sebze yemeklerine ekşi denir. Bulamaç undan yapılır. Ayranla yapılan çorbada bulgur (dövme) bulunur. Mihlama ise soğan, biber ve yumurta ihtiva eder. Kısaca beslenmeleri 10-15 yıl öncelerine nazaran gerilemiştir. Yemeklerde kullanılan kap-kacak, sofrta takımları ve yemek usullerinde bir değişme söz konusu değildir.

d. Giyim:

Erkekler 20-30 sene önce beyaz pamuklu bezden uzun bir gömlek (koluk) ve don giyiyorlarmış; bunun üzerine aba denilen, kolsuz kalın bir çeketleri varmış. 15 sene evvel bu giyim tarzı değişmiş durumdaydı; ancak yaşlıların bazıları eski kıyafetleri sürdürüyordu. Bugün onlar da eski biçimi terketmişlerdir. Başa şapka, sırta ceket ve şalvar veya pantolon giyinmektedir.

Kadınların giysileri erkeklere nazaran pek değişmemiştir. Eskiden beyaz pamuklu yerli bezden yaptıkları gömlekleri, şimdi parlak renkli kumaşlardan yapılır; buna "pirin" veya "fistan" diyorlar. Fistan altında kırmızı üzerine beyaz ve uzun çizgiler bulunan don eskisi gibi devam ediyor. Başlarına bağladıkları puşuyu bırakarak "kitan" (tülbent) sarıyorlar. Eskiden kış ve yaz yalınayak gezerlerken şimdi plastik ayakkabı giymektedirler.

Erkek ve kadınların giysilerinde görülen değişmeleri ilçe merkezinin kurulmasına bağlamak mümkün değildir. Bütün civar köylerde ve bölgenin eskiden beri sosyo-ekonomik bakımdan bağlı bulunduğu Siverek bölgesinde, giyim tarzı son 30 yıl içinde benzer biçim ve derecede değişmektedir.

e. Mesken ve ev eşyaları:

Gözpınar'da evlerin çoğu birbirine bitişik, tek odalı ve alt kısmı ahırdır. Evlerin duvarları kalındır. Buna sebep kullanılan taşların küçük ve yuvarlak olmasıdır. Duvar örülen taşları tutması için çamur ve yatay ağaçlar kullanılır. Evlerin üstü ağaçlarla kaplanır. Çalı-çırpı döşenerek killi toprakla örtülür. Gözpınar'lılar ev yapmasını bilmezler. Son 15 yıl içinde hiç bir yeni yapı ve hatta onarım olmamıştır. Evler eskisine nazaran dökülmüş ve yıkıntı haline gelmiştir. Sebebi sorulduğunda paraları olmadığını ve fakir düştüklerini ileri sürmektedirler.

Her hanede bulunan eşyalar cins ve sayısı birbirine çok benzer. Ev eşyalarında son 15 yıl içinde artma ve yeni unsurların girmesi söz konusu değildir. İlçe merkezinin kurulmasından önce radyo, lüks lambası ve benzeri eşyalar tek tük vardı. Şimdi bu eşyalar bozulmuş, satılmış ve yenileri alınmamıştır.

IV - Sosyal Hayat

a. Aile:

Gözpınar köyünde 20 hane vardır. Bunların 1 tanesi geniş aile ((joint family) ve 19 tanesi çekirdek aile (nuclear family) tipindedir. Evlenen çocuklar babasının hanesinden kopar ve yeni bir hane oluşur; bu adetin eskidenberi uygulandığı ve "aşiret adeti" olduğunu söylemektedirler. Meskenler de çekirdek ailelerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek nitelikte, tek odalı olarak yapılmaktadır. Kaide dışı bir hanenin geniş aile tipinde oluşmasının bir kaç nedeni vardır. Bir kolu sakat olan B. .. dul yengesiyle evlenmiş (levirat) ve ölen ağabeyinin çocuklarını himayesine almıştır.⁷ Övey oğlu (aynı zamanda yeğeni) A... evlenince ayrı bir hane olarak ayrılmasına izin vermemiştir. Hane nüfusunun kalabalık olduğunu; sakatlığı nedeniyle çalışmadığını; geçimin eskisine nazaran zorlaştığını sebep olarak göstermektedir. Böylece köyün ekonomik bakımdan topyekün gerilemesi ve sosyo-psikolojik faktörler neticesi, çekirdek aile geleneğinin bir hanede uygulanmadığını söyleyebiliriz.

⁷ 18 yıl önce B... nin kolda kurşun yarası neticesi kangren oldu. Orada Sağlık Memuru olarak görevliydim. Hayatını kurtarmak üzere kollarını kesmek zorunda kaldım.

TABLO I

Gözpınar köyünde hanelerin kompozisyonu (1969 Ağustos)

Hanelerin yapıları	Hane sayısı	Yüzde (%)	Nüfus
Yalnız karı koca	2	10	4
Karı, koca ve çocuklar	16	80	90
Karı, koca ve erkek kardeş	1	5	3
Karı, koca çocuklar, gelin ve torunlar	1	5	13
TOPLAM	20	100	110

Köyde tek eş evlilik (monogamy) uygulanır. Eskiden sadece aşiret reisi sayılan kimseler çok eş evlilik yapıyorlardı; bu konuda Hamit Bayhan : "Babam Hacı Ağanın itibarı çoktu. Misafiri eksik olmazdı. Bir kadın onun hanesinin hizmetini yapamazdı. Düşmanları da çoktu. Bir iki çocuğu olsa onları vurup soyunu kurutabilirlerdi. Evde devamlı 2-3 kadını bulunurdu." demektedir. Bu ifade ile aşiret reisi Hacı Ağanın çok kadın almasının nedeni anlaşılmaktadır. Hacı Ağa öldükten sonra ve son 15 yıl içinde çok eş evlilik görülmemiştir. İkinci kadın almak isteyen erkek birincisini boşar. Tek eş evliliğin tercih edilmesinde zevcelerin geçimsizliğiyle beraber ekonomik faktörün de rolü olduğu anlaşılmaktadır; çünkü evlenirken ekonomik güçlerinin ötesinde başlık ödemek zorundadırlar.

Köy erkekleri dışarıya çalışmaya gitmedikleri için evlilik dışı cinsel münasebetler söz konusu değildir. Köyün küçük ve hanelerin yakın akraba olması köy içinde bu gibi münasebetleri engelleyici mahiyettedir.

Ailede otorite babadadır. Hiç bir kadın bu otoriteye karşı davranışta bulunmak istemez; kocaya tâbi olmak saygı ve hürmette kusur etmemek aşiret âdetleri olarak kabul edilir; kadının aşiret adetlerine tam riayet etmesi, o kadının terbiyeli ve iyi meziyetlere sahip olduğunu gösterir. Örneğin: Erkek karısını zorlarsa bile, o kadın kocasıyla birlikte aynı sofrada yemek yemez. Çünkü erkekle sofraya oturmamak iyi meziyetlerdendir.

Son 15 yıl içinde aile yapısı ve bünyesinde gözle görülebilen farklılaşma olmamıştır.

b. Soy, Miras, Akrabalık ve Evlenme:

Gözpınar'da soy baba tarafından izlenir (patrilineal). Erkeklerin çoğu, hayatları boyunca ortalama 2-3 kadın alır. Aynı şekilde kadınlara

rın çoğu, ortalama 2-3 koca değiştirir. Kocasından ayrılan kadın, çocuklarını bebek dahi olsa babasına bırakmak zorundadır. Çocuklar anneleri yoksa, nerede olduğunu ve hayatta olup olmadığını araştırmaz ve bilmez.

Miras aşiret usulüne göre uygulanır. Baba hayatta iken evlenen çocuklarını ayırır ve durumuna göre mal mülk verir. En küçük oğlu evlenince onu da ayırır; ancak bu oğlu ile ana-baba ilişkileri farklıdır. Küçük oğul ana-babasına yardım eder ve göz kulak olur. Buna karşılık babası ölünce malı kendisine kalır; evlenmemiş oğulları varsa, bütün mal aralarında pay edilir. Evlenmiş olanlar daha önce haklarını aldıkları için, onlara bir şey düşmez. Kız çocuklarına mal-mülk verilmez. Kocası ölen kadın çocukları başında kalırsa, baba evine dönmezse, erkek çocukları gibi hak sahibi olur. Erkek evladı olmayan hane söner; ölenin malı erkek kardeşlerine, erkek kardeşi yoksa amcalarına intikal eder; Babası ölen kızlar malı alan erkek kardeşleri veya amcaları tarafından büyütülür ve kocaya verilir. Bu kaideler bu güne kadar hiç bir değişikliğe uğramadan devam etmektedir.

Gözpınarda evlat edinme, iç güveyliği, kan ve ahiret kardeşliği adetlerine rastlanmaz. Kullanılan akrabalık terimlerinin çoğu Zaza'cadır. Bacı ve emmi kelimeleri son 30 yıl içinde dillerine girmiştir. Yaşlılara "dedo" veya "emmi" (yeni) denir. Kadın ve erkek birbirlerine "La" diye hitap ederler. Gıyapta "..... babası" veya ismi söylenir.

Hastalık hallerinde akrabaların yardımı büyüktür. (taşıyarak doktora götürmek v. s.) ölüm olayında cenazenin kaldırılması ve gömülmesinde bütün akrabalar hazır bulunur. Ölü evi ziyaret ederek baş sağlığı dilemek akrabalık vazifelerindedir. Ölü evine hiç bir maddi yardımda bulunulmaz; aksine ölü sahibi bütün ziyaretçilere yemek vermek zorundadır. Ölenin hanesi bu yüzden ekonomik bakımdan çöker. Hamit Bayhan biraz şakaya kaçarak "Birisini ölsede gitsek yemek yesek" demektedir. Köy içi akrabalar arasında hediye vermek adeti yoktur. Siverek ve Çermik ilçe köylerindeki akrabalara gidip gelmelerde hediye götürülür ve beklenir.

Maddi bakımdan akrabalar arası yardımlaşma eskiden varmış; son 15 yıl içinde köyün geçimi gittikçe kötülediğinden hiç kimse bunu

yapabilecek güçte değildir. Sadece evlenmelerde, akrabalık başka biçimde rol oynamaya başlamıştır. Başlık temin etmeleri güçleştiğinden eskiden tasvip etmemelerine rağmen köy içinde akraba evliliği temayülü görülmeye başlanmıştır (Amca çocukları). Akraba evliliğinde başlık az alınmaktadır. Hatta bir kısmı için borçlanma dahi kabul edilmektedir. Eskiden, köy dışı, dayı oğlu- hala kızı evliliğine rastlanmaktaydı. İlçe merkezinin kurulmasının Gözpinar'ın ekonomik durumunu etkilemesi ve köyün fakirlenmesi nedeniyle, evlenme biçiminin değişmesi dikkate değer. Bu, dolaylı olarak İlçe merkezi kuruluşunun, Gözpinar evlilik şekillerine etkisini göstermektedir.

Kan kardeşliği ve ahiret kardeşliğinin bulunmamasına karşılık "kirve"lik müessesesine çok değer verilir. Kirve sosyal ve ekonomik bakımdan aileyi destekler. Her çocuğun kirvesi ayrıdır. Babadan sonra çocuğun en büyük koruyucusu kirvesidir. Akrabalardan üstün tutulur. Kişinin çocukları ile kirvesinin çocukları arasında evlenme yasaktır.

Evlenecek erkeğin babası ve akrabaları müşterek karar vererek kız tarafına giderler. Kız seçiminde sosyal ve politik organizasyon en büyük faktördür. Yani, kızın aşiret içinden veya aşirete yardımcı olabilecek dost aşiretlerden olmasına dikkat edilir. Daha sonra terbiye ve güzellik gelir. Ayrıca sosyal mevki önemlidir. Ağa kızı ağa oğluna, fakir kıza fakir oğluna münasip görülür. Konuşmaların ağırlık merkezi başlık (bride price) üzerindedir. Başlık 5-10 bin arasında değişir. Bunun bir kısmı para ve büyük bir kısmı da öküz, inek, davar, at ve katır gibi mal verilerek ödenir⁸. Kadın evlenince ailesinden tamamen kopar ve kocası tarafına ait bir üye durumuna geçer. "Bu halde başlık verme pratiği esas itibariyle hem ekonomik ve hem de sosyal bir telafi olarak nazarı dikkate alınmalıdır" Bunu, Prof. Dr. Erdentuğ Hal Köyü incelemesinde işaret etmiştir ki, Gözpinar'da bunu desteklemektedir.⁹ Buna ilâve olarak, Gözpinar'da başlık pratiğinin başka bir fonksiyonu dikkatimizi çekmiştir. Gözpinar'da kadın kocası tarafından hoş tutulur. Kadın dövülebilir kabul edilmesine rağmen kadını dövme olayına çok az rastlanır. Kocasına tabi olması ve saygı göstermesi terbiye icabıdır. Diğer taraftan, kötü muameleye maruz kalırsa veya kadınlık

8 Zana dilini konuşan Palu ve Deşim (Tunceli) taraflarında başlık çift, tarla, at ve davar şeklinde ödenir" (Prof. Dr. Nermin Erdentuğ, Hal köyünün etnozik tetkiki, sahife: 53).

9 Prof. Dr. Nermin Erdentuğ, aynı eser, sahife: 55

gururu zedelenirse kocasını terkederek baba evine dönmeye hazırdır. Bu durumda başlık geri verilmez veya çok az bir kısmı iade olunur. Erkek kendi gücüne göre büyük bir ekonomik kayba uğrar. Buna göre, burda başlık pratiğinin kadına emniyet ve itibar kazandırdığı açıktır.

c. Eğitim, Terbiye, Din ve inançlar:

Cumhuriyet idaresinden evvel, Kur'an ve Arap yazısı öğretmek üzere öğretmenler gönderiliyordu. Cumhuriyet kurulduktan sonra ilk defa geçen yıl (1968) bir öğretmen gönderilmiştir. Okul olmadığından bir oda sınıf olarak kullanılmış ve cinsiyet farkı gözetilmeden bütün çocuklar okumaya gönderilmiştir. (14 erkek ve 10 kız). Köylüler öğretmenden memnun değildir. Çocuklarla ilgilenmediğini av ve sair alışkanlıkları olduğunu öne sürüyorlar. Hiç bir çocuk okuma ve yazmayı öğrenememiştir. Sadece 3-4 çocuğun biraz Türkçe konuşabildiğini tesbit ettim. Köyde 3 çocuk ilk okul mezunudur. Civar ilçelere gönderilerek okutulmuşlardır. Bu durum köyün okumaya karşı temayülünü açıklamaktadır. Erkek ve kadın cins gurupları arasında eğitim bakımından fark vardır. Erkeklerin % 14.4 ü okur-yazar (9 kişi) ve % 52.4 ü (32 kişi) Türkçe bilir. Kadınlarda okur-yazar yoktur ve ancak % 10.2 si (5 kişi) Türkçe konuşabilmektedir. Küçük yaş guruplarında Türkçe bilen yok gibidir. Yaşlar ilerledikçe kadın guruplarında ilerleme söz konusu olmamasına karşılık erkek guruplarında Türkçe konuşma bakımından büyük fark göze çarpmaktadır. Bu gelişmenin ilçe merkezinin kurulmasıyla ilişkisi yoktur. Askerlik, dışla temas (ilçe merkezinden çok, Siverek, Çermik, Diyarbakır ve Adana merkezleri) ve bazı hanelerin çocuklarını komşu ilçelerde (Siverek ve Çermik) okutma temayülüne bağlamak mümkündür.

Köyde okul bulunmaması, ilk öğretmenin geçen sene gönderilmesi sebebiyle okul terbiyesi ve eğitimden söz etmek mümkün değildir. Çocuklar geleneksel yaşantı içinde yetişirler ve kaideleri bizzat katılarak öğrenirler. Akrafa ve komşular, yani etraf, ferdin davranışını ve terbiyesini oluşturan en büyük faktördür. Kaideleri "Aşiret usulüdür" diyerek olduğu gibi kabul etmeleri dikkati çeker. Adete uygun yapılan her davranış "doğru" olur. Çocukların doğa ile mücadeleye büyüklerine yardım ederek bizzat katılması ve aile üyelerinin bir oda içinde yaşaması herşeyi küçük yaşlarda bilmelerine yol açmaktadır.

Köyde genç kızlar akraba erkeğinden utanırlar; bunu yüzlerini başka tarafa çevirerek ve olduğu yerde hareketsiz durarak belli ederler. Utanmalarını gerektiren saikler dinsel mahiyette değildir. aşiret geleneği kadınları buna zorlamaktadır. Bununla beraber gerektiği zaman akraba erkekleriyle konuşurlar. Gelin bir sene kadar ailede hiç kimse ile konuşmaz. Kaynanası ve kaynatası ile hayat boyu konuşmayan gelinlerin bulunduğu ifade edilmektedir. Gelin başbaşa kaldığı zaman kocasıyla konuşabilir. Bu adetlerinde son 15 yıl içinde başkalık olmamıştır.

Evlenirken kadının bakire veya dul olmasının pek önemi yoktur. Hatta dul kadınlar daha çok tercih edilir ve dullara daha çok başlık ödenir. Dulların tercih edilme sebebi, cinsel ve ev hizmetleri bakımından daha tecrübeli ve kuvvetli olmalarıdır. Bununla hiç evlenmeyen kızlarda namus aranmaz anlamı çıkarılmamalıdır. Ancak, ilk defa evlenen kadının bakire olup olmadığını açıklamak ve işaretlemek üzere hiç bir pratik uygulanmaz. Zifaktan sonra önemli olan erkeğin başarılı olup olmadığıdır. Bunun için "Ti vergi Luva" (Kurtmusun tilkimisin)? sorusu erkeğe tevcih edilir. Başarısız (bağlanmış) ise çare aranır.

Gözpınar'lılar müslüman ve hanefidir. Köyde cami yoktur. Yakın köylerde de olmadığını söylüyorlar. Şimdiye kadar, cami yaptırmak üzere hiç bir istekleri ve teşebbüsleri olmaması ilgi çekicidir. Köyde iki de Kur'an vardır; bunların sahipleri eski yazıyı bilir ve namaz kılarlar. Bunlar dışında namaz kılan ve namaz dualarını bilen yoktur. Köylüler din ile ilgili sorulara "kim bilir" "kim yapar" gibi cevaplar vermektedirler. Davranışlarını açıklamak için günah ve sevap gibi dinsel mevhumlardan çok "adettir" veya "adet yok" gibi deyimleri kullanıyorlar. Kan kardeşliği veya ahiret kardeşliğine rastlanmaması, evlenmelerde "bakirelik" değerinin gelişmemiş olması, köyde din adamı ihtiyacının hissedilmemesi ve hayatın çeşitli safhalarında müslüman diniyle ilişkili değerlerin ve davranışların yok denecek kadar az rastlanması da, geleneksel köy kültürümüzün özelliklerine uymaktadır. Buna karşılık, özellikle muska gibi büyüsel unsurlara hayatlarının çeşitli safhalarında geniş ölçüde rastlanır. Eve, hayvanlara ve aile halkına zarar gelmemesi için bir çok büyüsel pratiklere yer verirler. Geleneksel köy kültürümüzde rastlanan yağmur duası bu güne kadar hiç yapılmamıştır. 40-50 sene evveline kadar, bazı büyüsel uygu-

lamalar yapıldığını açıkladılar.¹⁰ Din ve inançlar konusuna, netice olarak , şunları söylemek mümkündür. Müslüman ve Hanefi olduklarını söylemelerine rağmen, islâm dini değerleri ve kaideleri yaşantılarına girmemiştir. Realisttirler. Aşiret gelenekleri, inançları ve ampirik tecrübeleri davranışlarını tayin eder. Tarihsel faktörlerin yanında, bölgesel coğrafi faktörlerin de bunda rol oynadığı düşünülebilir. Ancak bu noktayı, Konumuzun çerçevesi içinde incelemek mümkün değildir. bunun tetkiki gereken önemli bir araştırma konusu olduğu kanısındayız. Sonuç olarak, son 15 yıl içinde din ve inançlar konusunda göze çarpan bir değişiklikten bahsedilemez.

d. Sosyal yapı ve komşu köyler:

Daha önce "Çıgan"ların Siverek tarafından gelerek Gözpınar, Kağındak, Büzme ve Herzoma köylerinde yerleştiğinden bahsetmiştik. Ayrıca aşiret reisinin bu günkü Gözpınarda oturduğunu söylemiştik. Bayhan aileleri (12 hane) aşiretin reisliğini yapmaktadır, yani bey soyudur. Gözpınar'da ve diğer üç köyde oturan diğer soylar için "Bizim hizmetkarlarımızdır" demektedirler. Bu ifadeyle dört köyde oturan bütün soyların, kendilerine tabi olduğunu, kastediyorlar. "Bayhan"lar dışında kalanlar "Beyhanlar bizim başımızdır" demektedirler. Aşiret içinden çok yaşlı kimselerin bile odada otururken, aşiretin şimdiki başı sayılan Hamit Bayhan'ın gerisinde oturması dikkatimizi çekmiştir. Gözpınar'da Bahçe (3 hane) ve Memiş (1 hane) soyu da aşirete mensuptur. Bey soyunun oturduğu Gözpınar'da yaşamaları aşiretin diğer köylerde yaşayanlarına nazaran farklı bir mevki kazanmalarına yol açmıştır. Çünkü sosyal ve politik organizasyon içinde bey soyunun sağ kolu durumundadırlar. Gözpınar'da geri kalan "Avşin" ve "Akatekin"ler aşirete mensup değildir. Sosyal nedenler yüzünden civardaki Kürt köylerinden gelerek sığınmışlardır. Bu nedenle köyün müşterek olarak kullandığı araziye sürüp ekemezler.

Yukarıda bahsedilen üç kademe Gözpınar köyü içinde geçerlidir. Gerçekte aşiretin yerleştiği Gözpınar, Kağnak Büzme ve Herzoma köyleri tabii bir bütünü meydana getirmektedir. Bazı sosyal ve

¹⁰ Bugün tamamıyla unutulmuş bu seremoni şöyledir: Yağmur yağmayınca, ağaçtan insan biçiminde bir korkuluk yapılır. Buna gelin elbiseleri giydirilir. Çocuklar bu gelini ev ev dolaştırır. "Allah yağmur ver" diye bağırlar. Her evden gelinin üzerine su dökülür.

politik hadiselerde sıkı bir tesanüd (solidarity) görülür.¹¹ Bu sosyal gurub içinde dört kademe sayılabilir; 1) Gözpinar'da oturan bey soyu, 2) Gözpinar'da oturan aşiret mensupları ve diğer üç köyde sözü dinlenen Liderler, 3) Aşirete mensup tabi soylar ve 4) Dört köye sosyal ve ekonomik nedenlerle sığınan başka aşiretlere mensup haneler (kürt veya Zaza olabilir).

Bölgede Gözpinarlıların liderliğini yaptığı aşiret gibi, 5-6 tane aşiret vardır. Bunlar iki karşıt gurup halinde mücadele durumundadırlar. Bu ikili sistem, Siverek bölgesindeki daha güçlü ve etkili aşiretlere bağlanmıştır. Yani Siverek bölgesindeki iki karşıt gurubun uzantısı gibidir. Siverek bölgesinde bir gurubun seçimlerdeki temayülü Gerger bölgesinde o guruba bağlı tarafta aynı şekilde yansımaktadır.

Gözpinar köyü ile beraber bölgenin sosyal yapısı ve politik örgütlenmesi üzerinde durmamızın sebepleri vardır. Çünkü Gözpinar tüm yaşantısı ile ancak bu şekilde anlaşılabilir. İlçe merkezinin kurulmasıyla Gözpinar'da meydana gelen kültür değişimleri ve nedenleri de böylelikle açıklık kazanabilir.

1957 de ilçe teşkilatı kurularak Devletin çeşitli kurumları bölgenin içine girdi ve adli olaylara kısa zamana el atmak mümkün oldu. Halkın dertlerini devlet dairelerine getirme temayülü gittikçe kuvvetlendi. Fertler, gerektiği zaman devlet ve kanun otoritesine sığınabildiği için, aşiret reislerinin sözünü dinlemeye, para vermeye ve onların tarlalarında angarya olarak çalışmaya karşı direnmeye başladılar. Hamit Bayhan "Babam Hacı Ağa'yı ölümüne yakın (1962) hiç kimse dinlemedi, yalnız ve perişan kaldı" demektedir.

Gözpinar köyünde, özellikle Bayhanlar tarlada ve bahçede çalışmıyorlar; taraf guruplar arasında ilişkileri düzenlemek, tesanüdü sağlamak, karşı taraf guruplarıyla münasebetleri tanzim etmek ve devlet kurumlarıyla ilişkileri yürütmekle görevliydi. Onlara tabi köylüler gelerek tarlalarını sürüp ekıyor, mahsullerini topluyor ve gerektiğinde adli ve hukuki masrafları karşılamak için 200-300 bin lira toplanarak Bayhan'lara veriliyordu. İlçe merkezinin kurulması sonucu taraf teşkil eden köyler ve hanelerin davranışları ve hadiselerle karşı vaziyet alışları farklılaştı. Eskidenberi sürüp gelen aşiret mücadelelerinde hapishaneye giren Gözpinarlıların tarlaları sürülmedi. Maddi yardım

¹¹ Seçimlerde ve diğer aşiretlerle mücadelede birlik vardır.

yapılmadı. Bu durumda Gözpınar köyü büyük ölçüde etkilenmiş, sosyal ve ekonomik hayatı önemli derecede değişmiştir. Bu değişme Gözpınar için olumsuz, çoğunluğu teşkil eden tabi köy ve haneler için olumlu yönde cereyan etmiştir. Eskiden çalışmaya alışık olmayan Gözpınarlılar yeni yeni çalışmayı öğreniyorlar. Ekonomik ve sosyal hayatlarını yeni koşullara göre kurma gayreti içindedirler. Eskiden kendilerine tabi köylere şimdi onlar ekonomik bakımından tabidir¹². Diğer köylüler gibi, Adana'ya çalışmaya gitmek istemezler. Buna sebep olarak "çalışmaya alışık değiliz" demektedirler. Eski sosyal mevki ve itibarlarını yitirmelerine rağmen gene de halk "Başımızdır" demektedir. Adana'da çalışmanın şereflerine yakışmayacağını düşünmeleri pek muhtemeldir.

Sonuç olarak, 1957 de ilçe kurulduktan sonra bölgenin ve Gözpınarın sosyal ve politik yapısı hızla değişmeye başlamıştır. bu, ağa ve ve lider durumunda olanların aleyhine olmuş ve diğer haneler ise sosyal ve ekonomik bağımsızlık kazanmışlardır. Hele, Lider ve Ağa köyü olan Gözpınar büyük ölçüde zarar görmüştür. Kısacası İlçe kuruluşu doğrudan sosyal yapıyı değiştirmiş ve Gözpınarın sosyal mevkiinin sağladığı şartlara göre düzenlenen ekonomisinin de, dolaylı olarak, çöktüğünü ve şimdi, Gözpınarlıları yeni sosyal ve ekonomik şartlara uyma çabası içinde olduklarını söyleyebiliriz.

IV- Sonuç

Gözpınar köyü kapalı bir bölge içinde dışarı ile yol bağlantısı olmayan bir köydür. Mesken tipi, giysiler ev eşyaları, üretim tarzı ve araçları, sosyal hayat, terbiye, din, inançlar, hastalık ve sağlık anlayışları gibi kültürlerinin çeşitli tarafları, genel çizgileriyle, Siverek bölgesi köylerinin çizgilerini yansıtmaktadır. Çünkü köyümüz uzak olmasına ve Fırat nehrini salla geçmek tehlikesine rağmen bu bölgedeki köylülerle sosyal ve ekonomik ilişkilerini devam ettirmektedir. Bir yenilik önce Siverek köylerinde görülür ve yerleşir; sonra Gerger tarafına ve Gözpınar köyüne gelir. Kültür değişmelerinin bu genel görünüşü yanı sıra Gerger bölgesi içinde 1957 yılında ilçe teşkilatının kurulması da Gerger köylerini bazı yönlerden etkilemiştir. Bu etkinin biçim ve dere-

¹² Gözpınarlılar eskiden kendilerine bağlı köylülerden hayvan yavrusu almakta ve yarıcılık mülkiyle bakmaktadırlar.

cesi her köyde aynı biçim ve derecede olmamıştır. Her köy, sosyal, ekonomik ve coğrafi durumlarına göre farklı biçim ve derecede değişimlere uğramıştır. Gözpinar köyü de kendine özgü kültürel sosyal ve ekonomik yapısı dolayısıyla komşu köylerden farklı yönde değişmeye uğramıştır. Evvelce ekonomisi, aşiretler arası kavga ve mücadelelere dayanmaktaydı. Köy bölgede bütün olarak baş ve merkez fonksiyonunu görmekteydi. İlçe merkezi kurulduktan sonra ona tabi köy ve hanelerin geri çekilmeleri Gözpinar'ın yalnız ve desteksiz kalmasına sebep olmuştur. Bu durumda ekonomilerini yeni şartlara göre düzenlemek çabasına düşmüşlerdir. Bu değişim ve uyum aşağıda şöyle özetlenebilir:

a) Köy'de aile, akrabaya ilişkin görgü, kültürel değerler hâlâ devam etmektedir.

b) Gözpinarın içi ve diğer köylerle olan sosyal ve politik ilişkileri değişmiştir.

c) Köyün ekonomik faaliyeti değişmiş, köy fakir hale düşmüş ve yeni şartlara göre ekonomilerine düzen vermeğe başlamışlardır.

d) Köy içinde akrabalar ve komşular arası dayanışma ve yardımlaşma azalmıştır; fakat seçim gibi politik davranışlarda dayanışma kuvvetini muhafaza etmektedir. Haneler arasında çatışma yoktur.

e) Nüfusun artmasına rağmen dış göçler sebebiyle köy küçülmüştür. Kültürün sosyal ve ekonomik yönlerinde ahengin sağlanmasına kadar daha da küçüleceği beklenebilir.

f) Eskiden köy içi akrabalar (amca çocukları) arasında evlenmeler tasvip edilmiyordu. Köy dışı hala kıza evliliğine rastlanmaktaydı. Bugün köy içinde amca çocukları arasında evlenmeler başlamıştır. Bu yeni evlenme tipinin meydana gelmesinde, ekonomik sebepler ağır basmaktadır. Köy kültürünün çeşitli tarafları arasında uyumun sağlanabilmesi için buna benzer değişimler ileride daha açıkça belirebilir. Bunların ve gelecekte çıkması muhtemel yeni değişimlerin neler olabileceğini ancak 5 veya 10 sene sonra köyün tekrar incelenmesi ortaya çıkaracaktır.

KAYNAKLAR

- 1- Prof. Dr. Nermin Erdentuğ, Hal köyünün etnolojik tetkiki 1956.
- 2- Prof. Dr. Nermin Erdentuğ, Sün Köyünün etnolojik tetkiki 1959.
- 3- Prof. Dr. Nermin Erdentuğ, Metot'la ilgili ders notları. (yayınlanmamış).
- 4- Prof. Dr. M. Turhan, kültür değişimleri 1000 temel eser.
- 5- Prof. Dr. İ. Yasa, Hasanoğlan köyü.
- 6- Yassahöyük bir köy incelemesi O. D. T. Ü. yayınları.
- 7- General I. Berkök Kafkasya tarihi.
- 8- Prof. Dr. M. Akdağ, Türkiyenin iktisadi ve içtimai tarihi.
- 9- İslâm Ansiklopedisi, Kürtler maddesi.
- 10- Encyclopedia of social Sciences Village Community" maddesi.
- 11- Me Carus-Minarsly (Doğan Kılıç Şahhesemali) kürtlerin menşei ve kürt dili incelemeleri.
- 12- Dr. M. Eröz, Kürtlerin menşei ve Türkmenlerin kürtleşmesi.

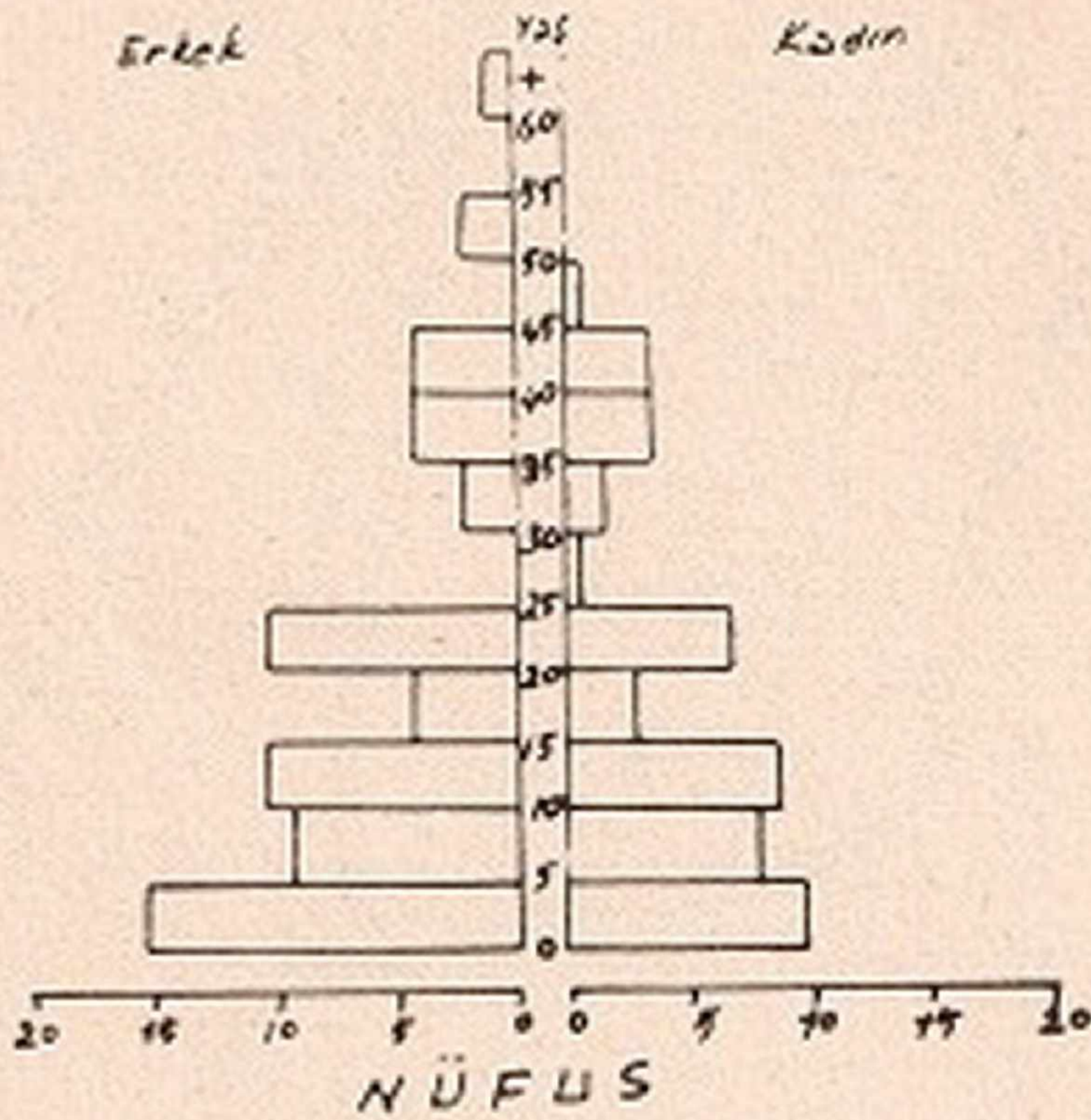
TABLO 2

Göğünaz köyü nüfusunun yaş ve cins guruplarına dağılışı
(1969 Ağustos Sonu)

Yaş Gurupları	Erkek	Kadın	T O P L A M	
			Nüfus	Yüde (%)
0 - 4	15	10	25	24.5
5 - 9	9	8	17	15.5
10 - 14	10	9	19	17.3
15 - 19	4	3	7	6.4
20 - 24	10	7	17	15.5
25 - 29	0	1	1	0.9
30 - 34	2	2	4	3.6
35 - 39	4	4	8	7.3
40 - 44	4	4	8	7.3
45 - 49	0	1	1	0.9
50 - 54	0	0	2	1.8
55 - 59	0	0	0	0.0
60 - 64	0	0	1	0.9
65	0	0	0	0.0
T o p l a m	61	49	110	101.9

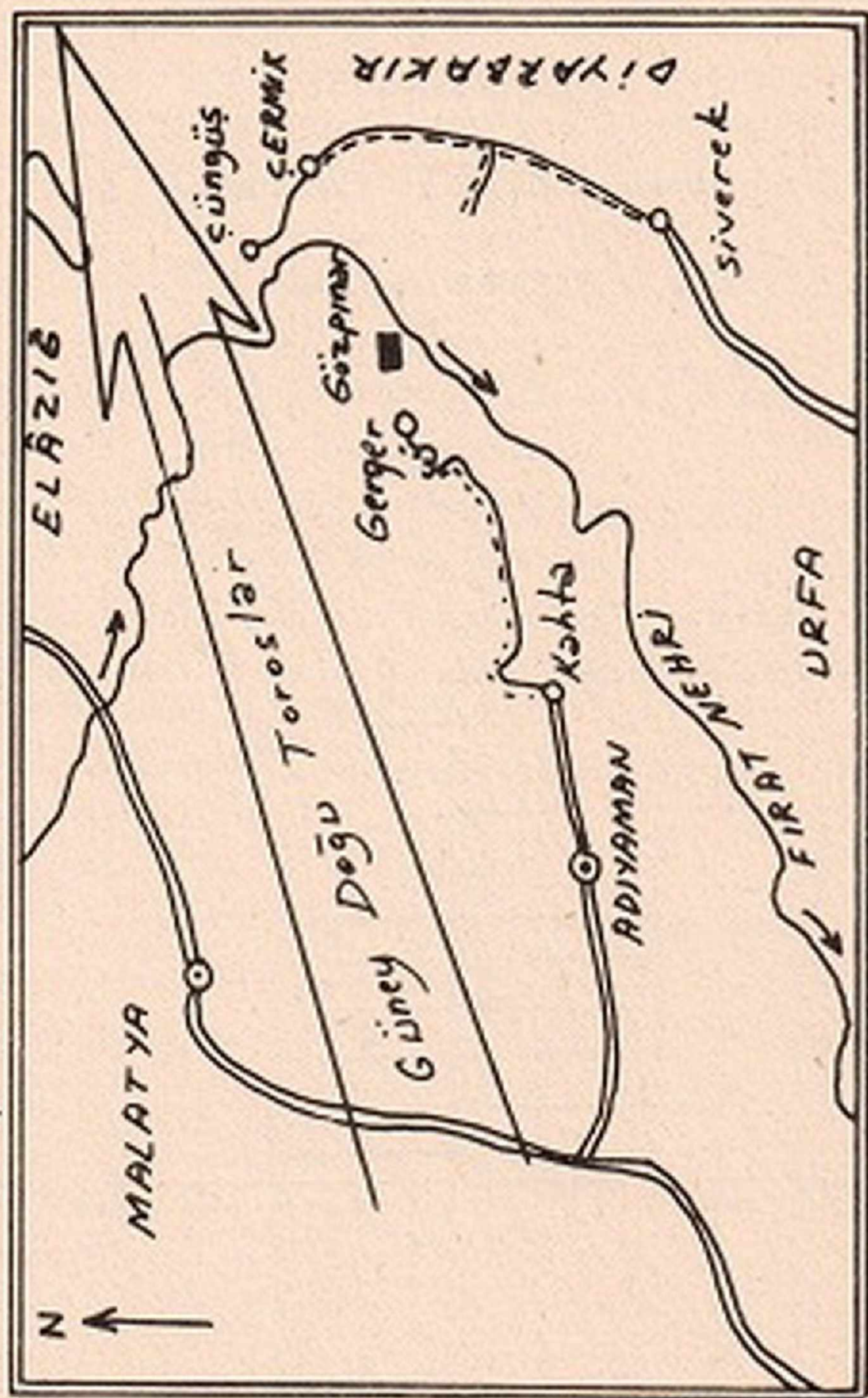

Gözpınar Köyünün Yaş-Cinsiyet
Piramidi
(1969 Ağustos sonu)

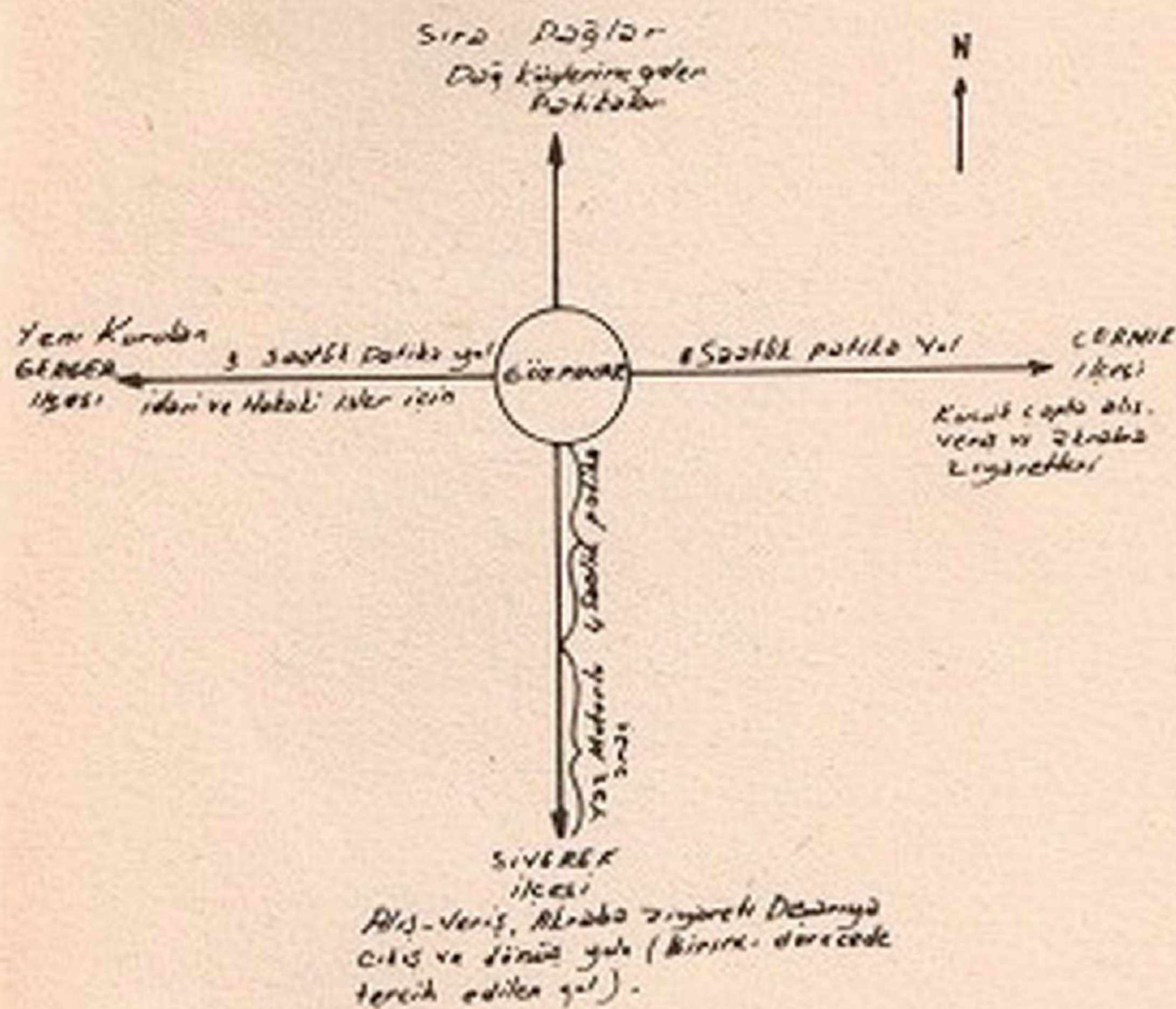

Gözpınar ve Civarını Gösterir Kroki No:1

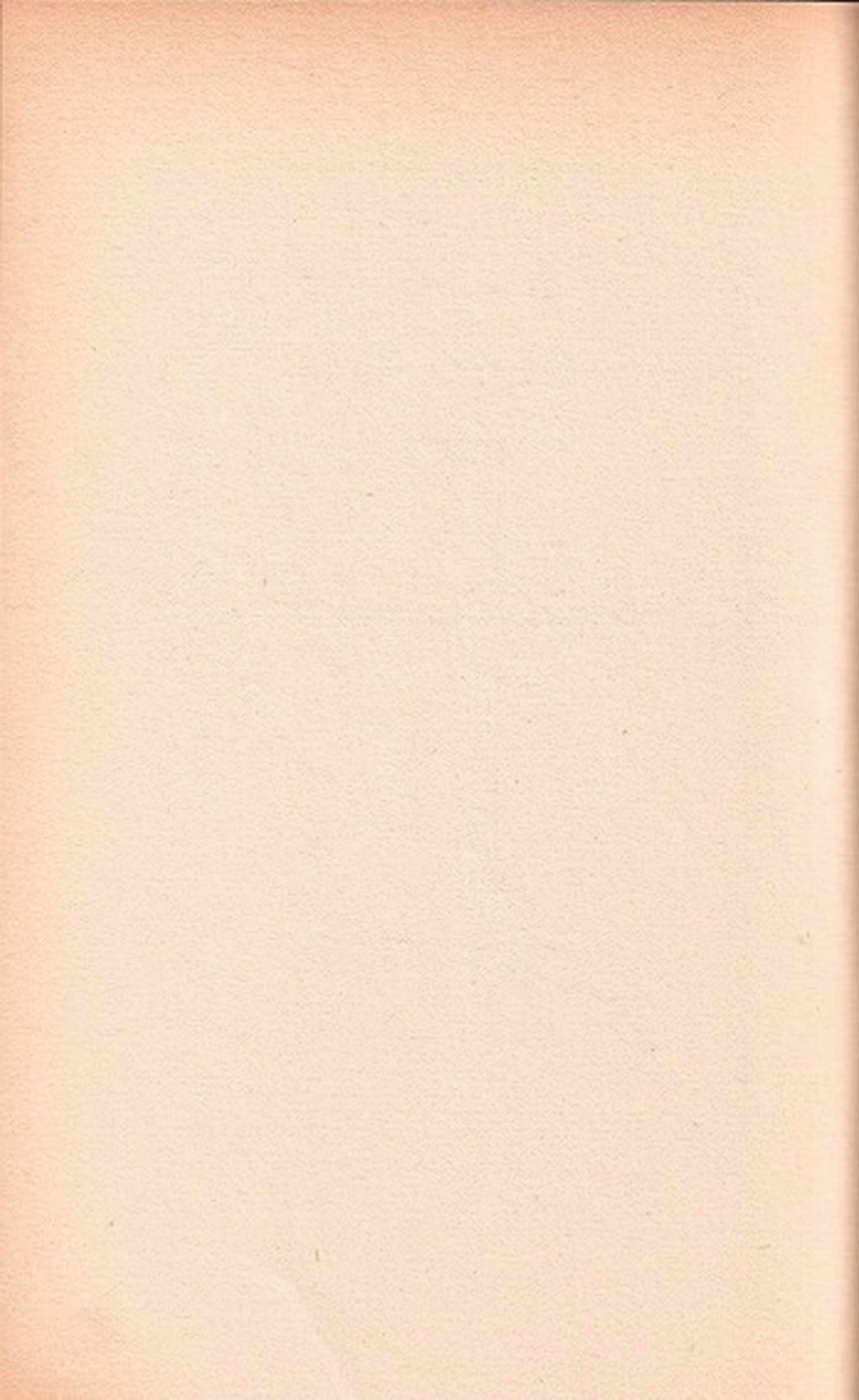

— Yaz kış açık şose
 - - - Kış kapalı şose

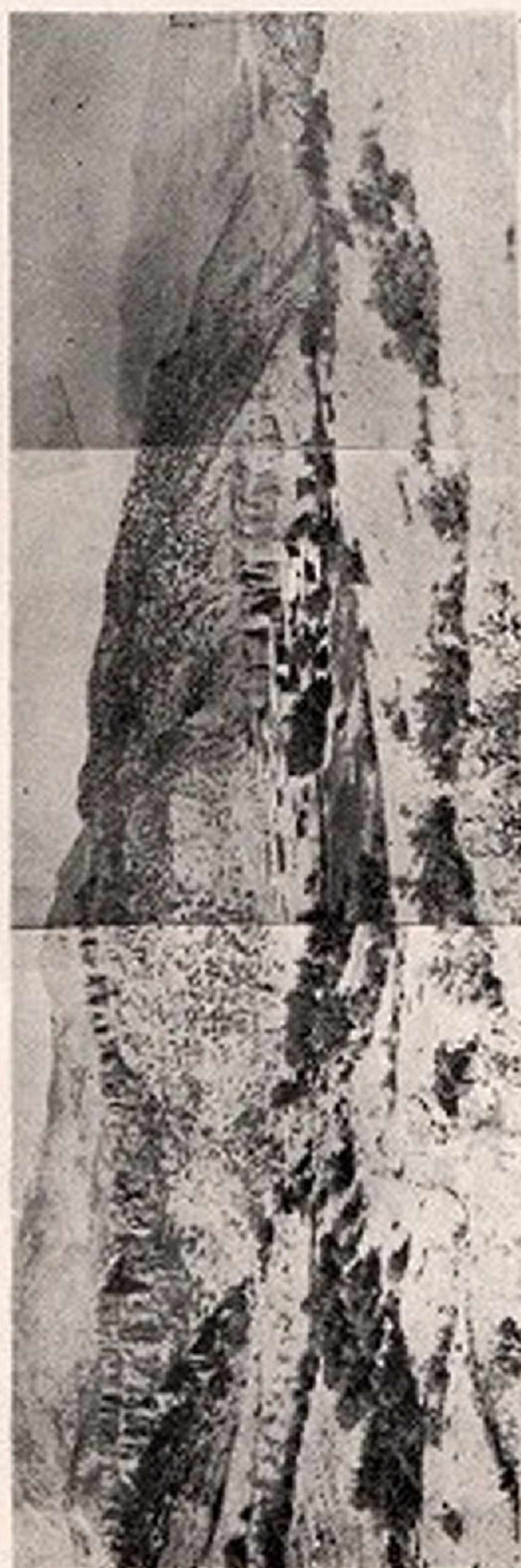

GÖZPINAR KÖYÜNÜN DİŞİ İLİSKİLER PROJESİ
No: 2

Resim : 1

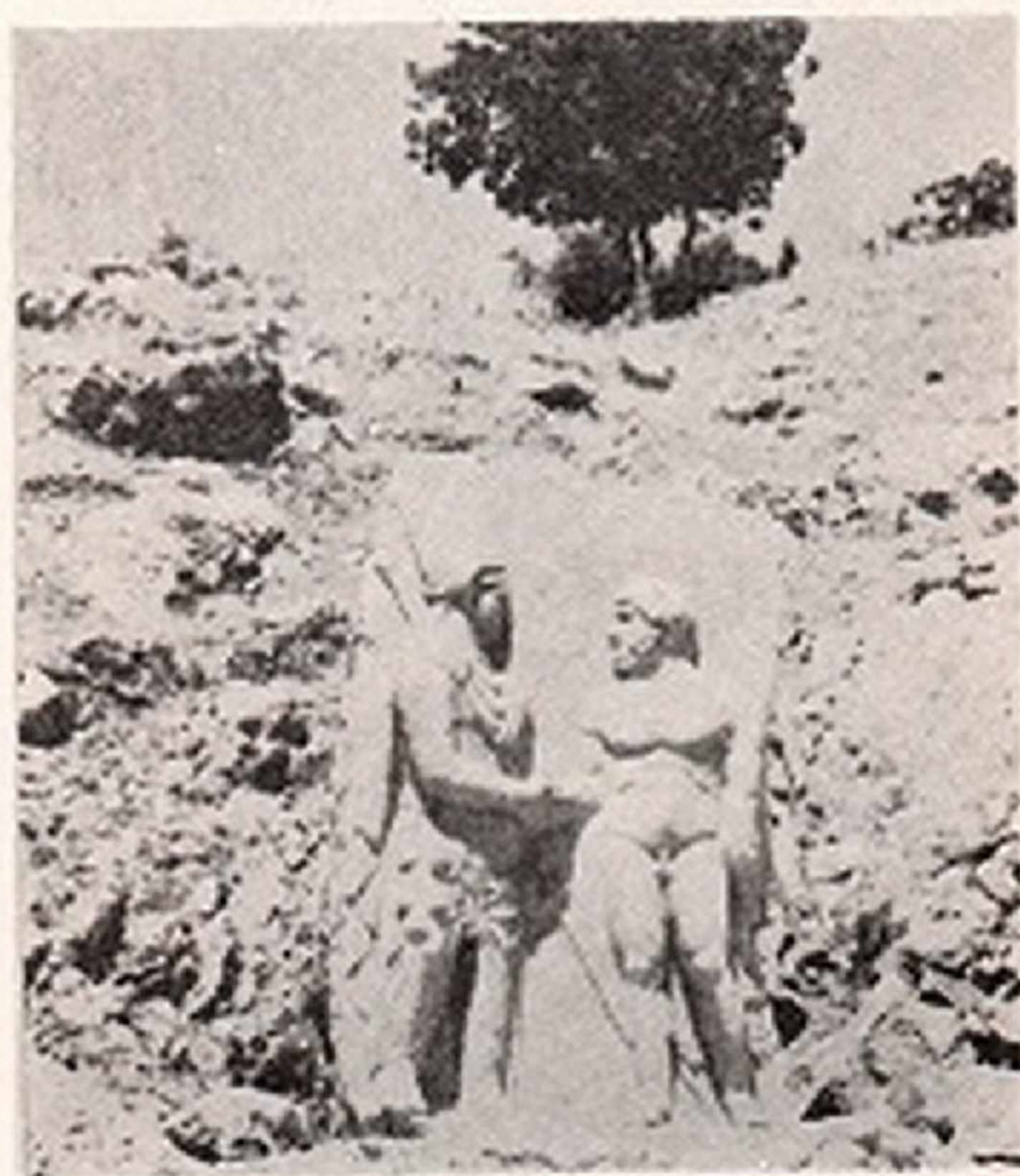
1- Fırat vadiinin kuzey yamaçları ve Gözpinar köyü.

Resim : 2

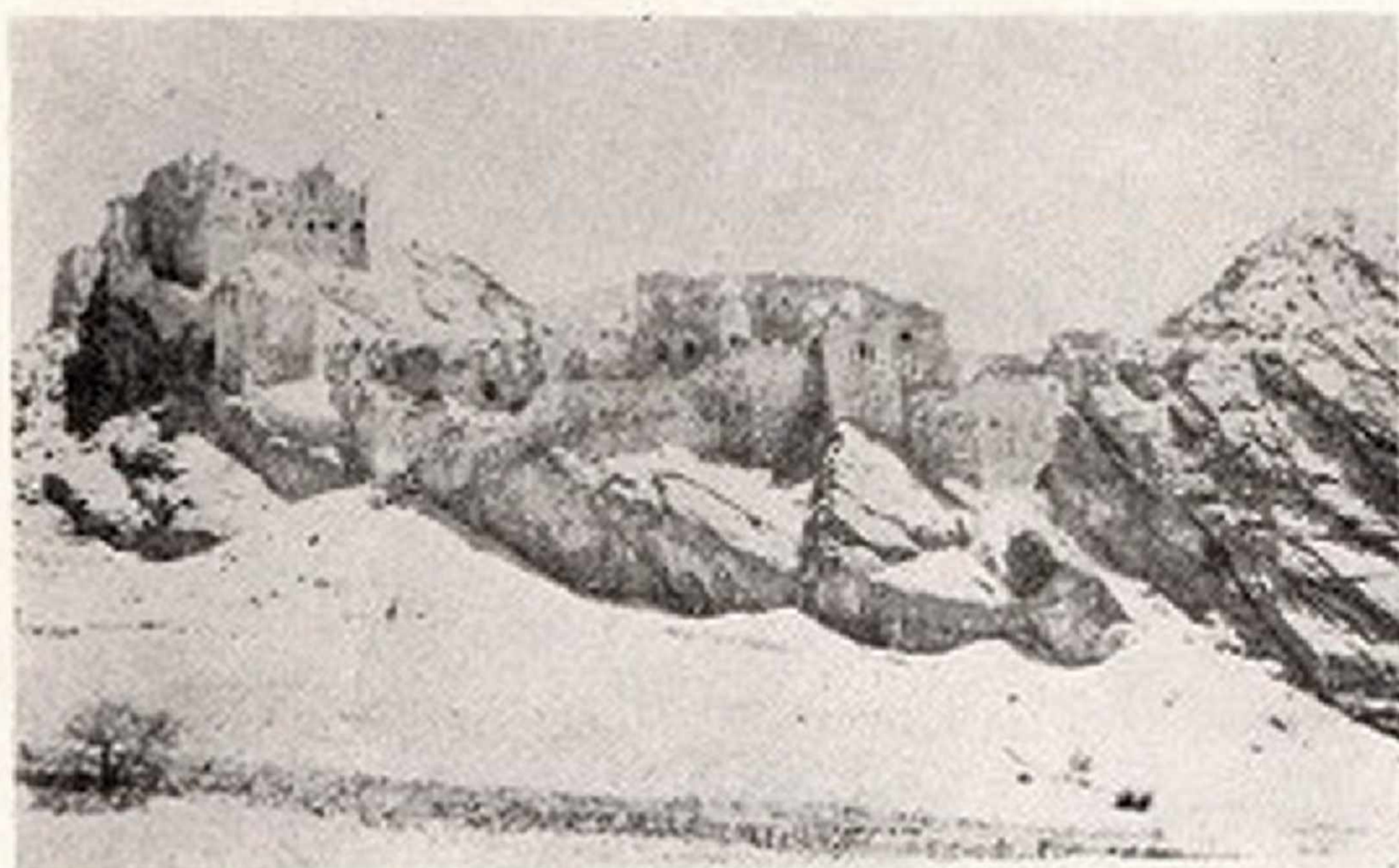
2- Dçe merkezinden Gözpinar'a gidin.

Resim : 3

3- Tarihi abidelerle süslü Nemrut dağı Gözpinar'a çok yakındır.

Resim : 4

4- Nemrut dağına eteklerinde tarihi Eski Kâhta kalesi

Resim : 5

5- İki hare birleşerek bir çift yaparlar.

Resim : 6

6- Harman yeri köyün altındadır.

Resim : 7

7- Süt sağıcı kadın.

Resim : 8

8- Köy pınarna giden kadın.

Resim : 9

9- Bulgur döven kız.

Resim : 10

10- Yağ tuluğa çıkarılır.

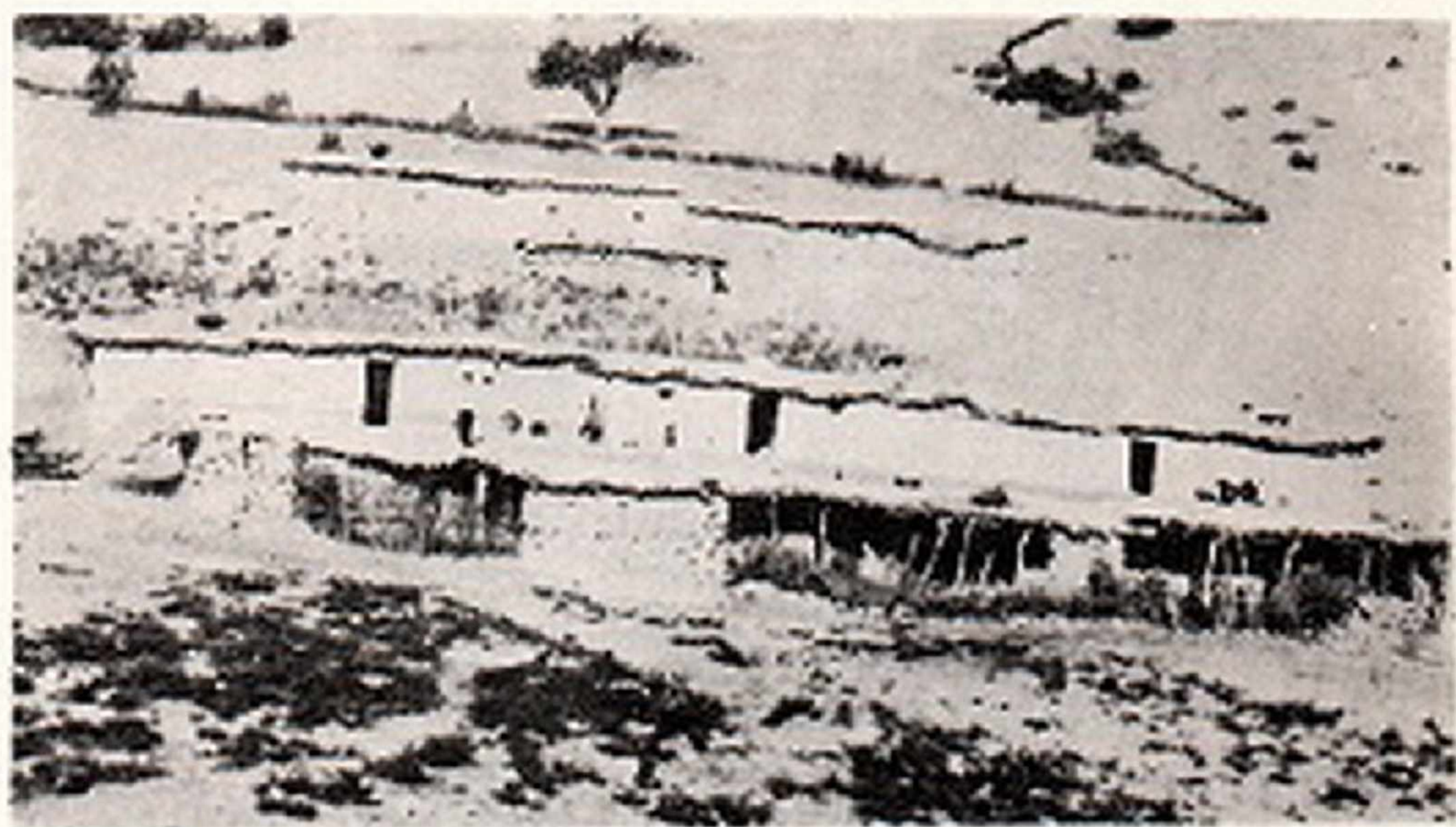

Resim : 11

11- Ev eşyaları ve dizeğe asılı muskalar.

Resim : 12

12- Evler tek odalı, penceresiz ve birbirine yapışktır.

Resim : 13

13- Otuz sene kadar önce erkek kıyafeti.

Resim : 14

14- Köy pınarında, taşlarla çevrili, yıkanma ve çamaşır yıkama yeri.

Resim : 15

15- Akşam üstü köngöller öetmede oturur.

